

МОВА УКРАЇНСЬКА — **національна мова** українців. Державна мова України й **рідна мова** українців за її межами (в РФ, Білорусі, Польщі, Молдові, Казахстані, Узбекистані, Словаччині, Румунії, Італії, Португалії, Великій Британії, Канаді, США, Аргентині, Бразилії, Австралії та ін. країнах). Належить до 20-ти найпоширеніших мов світу — нею розмовляють бл. 45 млн людей. За генеалогічною класифікацією українська мова разом із білоруською та російською належить до східнослов'янської підгрупи слов'янських мов індоєвропейської мовної сім'ї. З цими мовами вона має такі спільні риси, як повноголосся (сполучення -оро-, -оло-, -ере-, -еле- в словах типу корова, голова, берег, пелена), початкове е на місці колишнього [je] (озеро, олень), приголосні [ж], [ч] на місці колишніх dj, tj, kt (межа, свіча, піч), відсутність носових голосних (дуб, зуб, піч) тощо. За іншими фонетичними та граматичними особливостями українська мова має більше спільних рис із білоруською та верхньолужицькою (29), нижньолужицькою (27), чеською та словацькою (23), польською (21), сербською та македонською (20), мертвою полабською (19), словенською (18), а з російською мовою — лише 11.

Сучасна українська мова за структурою — флективна. У ній основне лексичне значення міститься в коренях слова, зміст яких уточнюється численними префіксами та суфіксами, а розгалужена система закінчень забезпечує граматичну зв'язність мови.

Фонетика і грамати́ка

Серед усіх слов'янських мов українська вирізняється багатьма специфічними особливостями. Для неї характерна найбільша кількість фонем, найбільша вокальність (див. **Милозвучність і немилословність**), наявність середнього [и] на місці давніх [i] та [ы], голосний [i] на місці колишнього [ĭ] (дѣдъ, лѣсъ, хлѣбъ > дід, ліс, хліб) та в новозакритих складах на місці [o], [e] (столъ, печь > стіл, піч), чергування [y] з [ŷ] (спіл. з білоруською мовою), перехід [e] в [o] після шиплячих та [й] (пшоно, чорний), фарингальний [h] замість вибухового [g] та фрикатив. [ɣ], паралельне вживання закінчень -ові, -еві (-єві) у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду, кличний відмінок іменників (брате, земле, друже, сину), давноминулий час вираження дії, що відбулась в минулому, але раніше від дії, вираженої формою звичайного минулого часу (будівельники були припинили всі роботи, але потім відновили), паралельне вживання синтетичної та аналітичної форм дієслів майбутнього часу (житиму і буду жити, читатиму і буду читати), флексія -мо в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього часу і

наказового способу (візьмемо, напишемо, візьмімо, напишімо) та ін. Див. також **Звук**.

Абетка

Сучасна українська **абетка**, що сформувалася на графічній основі кириличної системи слов'янської писемності, має 33 літери для позначення на письмі 38-ми фонем. 21 літера позначає приголосні звуки: б, в, г, ґ, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ; 10 — голосні звуки а, е, и, і, о, у та є, ю, я після м'яких приголосних (синє, любов, лягти, але на початку слова, після голосних та апострофа вони позначають по два звуки [й+е], [й+у], [й+а] (віє, юність, б'є); літера ї завжди позначає два звуки [й+і]; літера ь вживається для позначення м'якості приголосних звуків (день, сьогодні).

Лексика

Основний словниковий фонд української мови складається зі спільноіндоєвропейської лексики, праслов'янської лексичної спадщини, до якої належать, зокрема, історичні архаїзми (боярин, городище, древній, князь, муж, лук, рать, смерд), сучасні діалектизми (баюра, легінь, плай, чічка), з оригінальних слів, властивих лише українській мові (багаття, байдужість, батьківщина, безумовно, володар, діяти, завзяття, загальний, згодом, лелека, линути, мереживо, млявий, мрія, паляниця, потужний, промовець, садиба, смуга, соняшник, темрява і багато ін.) та із запозичень з інших слов'ян., а також германських, романських та інших мов. Серед цих запозичень — найсучасніша переважно інтернаціональна термінологія, пов'язана з науково-технічним прогресом, новими економічними і суспільно-політичними реаліями тощо (андроїд, бігборд, брокер, ваучер, віртуальний, гамбургер, гіпермаркет, дайджест, дерібан, дисплей, іміджмейкер, інтернет, картридж, корупція, люстрація, маркетинг, медіа, менеджер, ноутбук, олігарх, онлайн, піар, пін-код, популізм, принтер, провайдер, рейдер, рейтинг, рекет, сайт, сервер, смартфон, трафік, фітнес, чартер, шоумен та ін.). За подібністю лексики найближчою до української є білоруська мова (84 % спільної лексики), а також польська (70 %), словацька (68 %) та російська (62 %).

Діалекти

У різних регіонах України збереглися історико-територіальні групи корінного українського населення зі своїми давніми самоназвами та місцевими **діалектами**. За діалектними особливостями етномовну територію України поділяють на північне наріччя, або поліське (східнополіський говір, середньополіський говір,

західнополіський говір), найбільш диференційоване південно-західне наріччя (волинський говір, подільський говір, наддністрянський говір, надсянський говір, покутсько-буковинський говір, бойківський говір, лемківський говір, закарпатський говір) і досить пізні (від 16–17 ст.) південно-східне наріччя (середньонадніпрянський говір, слобожанський говір, степовий говір). Див. також [Атлас української мови](#).

Діалектне мовлення не вживається як засіб писемного спілкування на загальноукраїнському рівні, проте широко використовується в класичних та сучасних художніх творах. Так, деякі особливості північноукраїнських говірок відображені в творах Лесі Українки, П. Куліша, У. Самчука, С. Васильченка, В. Дрозда, В. Шевчука, В. Лиса та ін., деякі елементи південно-західних українських говірок відбиті у творах І. Франка, В. Стефаника, Г. Хоткевича, О. Кобилянської, Марка Черемшини, Л. Мартовича, М. Устияновича, Ю. Федьковича, Ю. Андруховича, М. Матіос та ін.; мовні риси слобожанського говору простежуються у творах Г. Квітки-Основ'яненка, а середньо наддніпрянський говір став основою нової української літературної мови.

Стили

Сучасна українська літературна мова відзначається багатством функціональних стилів, серед яких виділяють науковий стиль, офіційно-діловий стиль, публіцистичний стиль, художній стиль, сакральний (конфесійний) стиль, епістолярний стиль, розмовний (розмовно-побутовий) та ораторський стилі.

Джерела вивчення української мови

Для різноаспектних лінгвістичних досліджень системи української мови нині існує репрезентативна наукова база — Український електронний національний лінгвістичний корпус, створений у Мовно-інформаційному фонді НАНУ (понад 180 млн слів), який постійно поповнюється новими матеріалами. Загальнонаціональне значення має також Лексична картотека Інституту української мови НАНУ (Київ), що нині налічує бл. 6-ти млн карток. Джерелами її комплектування є переважно твори української художньої літератури від І. Котляревського до наших днів, а також підручники, посібники, наук.-популярна та суспільно-політична література, твори усної народної творчості, преса тощо. Норми української мови встановлюють у словниках і довідниках та в Правописі українському, обов'язковому для всього суспільства (див. [Правопис](#)).

Історія української мови

Походження й історія української мови до цього часу не має загальноприйнятої версії й залишається об'єктом гострих суперечок серед науковців і політиків. Найаргументованішою й найприйнятнішою є гіпотеза, згідно з якою фонетичні та граматичні особливості,

властиві українській мові, формувалися протягом багатьох віків, починаючи від пізнього періоду праслов'янської мови (серед. 1-го тис. н. е.), східний ареал якої містився в межах сучасного українського Полісся та Лісостепу (від Прип'яті до Росі та від Карпат до нижніх течій лівих приток Дніпра — Сули, Псла та Ворскли). Через це українська мова перейняла від праслов'янської значний лексичний фонд і чимало граматичних (насамперед морфологічних) рис, які в інших слов'янських мовах замінилися новими, а в українській вони склали найдавнішу групу своєрідних мовних особливостей. До праслов'янської спадщини варто зарахувати: закінчення -у в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду (меду, дому, солоду); паралельні закінчення -у та -ові, -еві (-єві) в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду (брату, дому, сину і братові, домові, синові); чергування приголосних г, к, х зі свистячими з, ц, с у давальному та місцевому відмінках однини іменників (слуга — слугі, ріка — на ріці, муха — мусі); кличний відмінок іменників (брате, жено, княже); закінчення -ої в родовому відмінку однини прикметників жіночого роду (великої, дорогої, золотої); форми давального відмінка займенників мені, тобі, собі; форми 3-ї особи дієслів теперішнього і простого майбутнього часів 1-ї дієвідміни без кінцевого -ть (може, іде, живе, убиває, поучає); закінчення -мо в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часів (даємо, ставимо, питаємо, даймо, поставмо, спитаймо) та ін.

Значна частина специфічних для української мови фонетичних рис (деякі спільні й для інших сусідніх мов) поступово з'явилися вже після розпаду праслов'янської етномовної спільності (5–6 ст. н. е.), коли на основі населення Київщини, Чернігівщини, Переяславщини, Галичини та Волині почав формуватися український етнос і відповідно — його мова. Цей процес відбувався синхронно з формуванням інших слов'янських і неслов'янських етносів Європи в 2-й пол. 1-го тис. н. е. З великою вірогідністю можна вважати, що протягом цього часу, ще в дописемний період, у народному мовленні на відзначених українських теренах відбувалися такі фонетичні процеси: перетворення вибухового задньоязикового приголосного g у фрикатив. ɣ, а потім у фарингальний h (голова, но́га, хоро́дити); поява в деяких говорах (можливо, у волинян та деревлян) приставних приголосних в, г (восінь, возе́ро, ву́хо, го́сінь, го́зеро, го́вес, го́рати); злиття давніх голосних ы, і у середній звук и; взаємне зближення ненаголошених голосних е — и (ве́сна, се́ло, ве́ликий, о́жи́ве); перехід е після ж, ч, ш перед наступним твердим приголосним в о (же́наний > жо́наний, е́го > йо́го, пше́но > пше́но); перетворення дифтонга ie, що на письмі позначався літерою ѣ, у голосний і (вѣ́че > ві́че, дѣ́ти > ді́ти, лѣ́съ > лі́с). Характерні риси, притаманні українській мові, формувалися й у сфері морфології, з'являлися нові слова, не відомі в інших

слов'янських мовах. У Київській Русі протягом 10–12 ст. у зв'язку із занепадом ультракоротких (редукованих) голосних о, е, що на письмі позначалися літерами ъ, ь, у ранній Українській мові з'явилися нові фонетичні риси: ці короткі голосні в новозакритих складах перейшли спочатку в довгі [ō], [ē], а потім в і (конь > кінь, печь > піч). Замість давніх сполучень -ръ-, -рь-, -ль- з'явилися -ри-, -ли- (гриміти, кривавий, глитати), приголосний л у певних позиціях перейшов у короткий звук ѣ: воѣк, воѣна, доѣгий, моѣчати), суфікс -ский пом'якшився у -ський, відбулося подовження приголосних у словах типу збіжжя, зілля, життя, суддя, ніччю тощо.

Таким чином, кін. 12 ст. можна умовно визнати часом завершення формування фонетико-фонологічних та інших основних особливостей Української мови як самостійної мовної системи й початком нового етапу її історії. Більшість зазначених мовних рис досить широко зафіксовано вже в найдавніших писемних пам'ятках 11–13 ст. з Південної Русі й систематично виступають у пізнішій писемності 14–15 ст. і далі. Цей факт переконливо спростовує ще донедавна офіційну й ідеологічно заангажовану версію походження східнослов'янських мов, згідно з якою вважалося, що після праслов'янської епохи понад 500 р. тривав східнослов'янський період з давньоруською народністю й спільною для всіх східних слов'ян давньоруською мовою. Цей період нібито закінчився аж у 12–13 ст. унаслідок феодальної роздрібненості Київської Русі. Натомість мовні та історичні факти свідчать про те, що після розпаду праслов'янської спільності в 5–6 ст. н. е. на її колишній території формувались не слов'янські етномовні угруповання, а окремі етноси зі своїми відмінними мовними особливостями (див. [Концепція давньоруської мови](#)).

Консолідація українського народу й становлення його мови на Наддніпрянщині та Наддністрянщині гальмувалося тим, що після монголо-татарської навали його землі входили до різних держав: Київщина, Чернігово-Сіверщина, Переяславщина, Поділля й більша частина Волині — до Великого Князівства Литовського з офіційною «руською» (тобто староукраїнською) писемно-літературною мовою, Північна Буковина ввійшла до Молдавського князівства, західна частина Волині й Галичина — до Польщі, а Закарпаття — до Угорщини.

У 2-й пол. 16 — 1-й пол. 17 ст. українці заселяли Чернігівщину, Київщину, Переяславщину, Поділля, Запоріжжя, Волинь, Галичину, Північну Буковину та Закарпатську Русь. Провідна роль у культурному розвитку українського народу належала Середній Наддніпрянщині, від 14 ст. — і Галицько-Волинській землі, для яких вживалася назва «Україна» (тобто «край», «земля, заселена своїм народом»), уперше зафіксована в Іпатіївському літописі 1187:

«и плакашася по немь [авт. — переяславським князем Володимиром Глібовичем] вси переяславци... о

нем же Украина много постана».

Для консолідації українського народу та його мови й розвитку його самосвідомості велике значення мали міста Київ та Львів, що стали могутніми осередками української науки, освіти й культури. Культурно-політ. життя Галичини та Волині в 1-й пол. 13 ст. помітно впливало на всю Наддніпрянщину, а волинські говірки стали основою староукраїнської писемно-літературної мови — насамперед давніх українських грамот 13–15 ст. з їхніми місцевими поліськими (укр.-білорус.) мовними рисами. Пам'ятки української мови 16 — 1-ї пол. 18 ст. ще повніше й послідовніше відбивають специфічні українські фонетичні та граматичні особливості: появу нових [o] та [e] перед сонорними л, м, н, р (вузол, земель, вогонь, вихор), появу перед сонорним та съ- приставного и (Ильвов — Львів, илжа, иръжаветь, изъпочити, изробити), спрощення в групах приголосних (кажному, позна, серце, слати, мла — імла), асиміляцію приголосних (прозба, прутко, небощик), зміну л > ѣ в певних позиціях (повно, мовчати, шовк, розвалився), втрату початкового голосного перед приголосним у власних і загальних назвах (Єрусалим, Ларион, Ларивон, Сидор, грати), ствердіння колишніх м'яких шиплячих приголосних (жыто, нашими, стоячы). У морфологічній структурі української мови в тогочасних пам'ятках відображені дієслівні форми на -но, -то (украдено, убито) і форми майбутнього часу на -му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -мутъ, стягнені форми прикметників (велики очи, гусяча вика, козацька шабля), аналітичні форми наказового способу з часткою нехай (нехай перебуваєт, нехай посилаєт), нові способи вираження синтаксичних зв'язків у реченнях за допомогою сполучників або, який (яка, яке, які), аби жеби (жеб), щоби (щоб), тільки, лише (лиш), ледве тощо.

На кінець 18 ст. староукраїнська писемно-літературна мова вичерпала свої можливості через несприятливу політичну ситуацію та інші чинники. Вона занепадала й витіснялася церковнослов'янською мовою, а замість неї почала формуватися нова (сучасна) українська літературна мова на народній основі середньонаддніпрянського говору. Її риси стали виявлятися, починаючи від 2-ї пол. 17 ст. у творчості І. Галятовського, А. Радивиловського, І. Некрашевича та в українських інтермедіях до шкільних драм 17–18 ст. Якуба Гаватовича та інших авторів. Зачинателем нової української літературної мови вважають І. Котляревського (1798 вийшли друком 3 перші частини його «Енеїди»), а також поетів-романтиків 1-ї пол. 19 ст. Є. Гребінку, Л. Боровиковського, А. Метлинського, В. Забілу, М. Петренка, прозаїка Г. Квітку-Основ'яненка та ін. Мова їхніх творів базувалася на розмовно-побутовому та фольклорно-пісенному джерелах народної мови. Основоположником нової української літературної мови став Т. Шевченко, творчість якого відзначається багатством тем і жанрів, а лексичний склад і граматичний лад його мови стали зразком і нормою для

письменників та діячів української культури наступних поколінь і в усьому істотному збереглися аж до нашого часу. Мовні традиції Т. Шевченка продовжили й розвинули насамперед письменники-уродженці Київщини та Полтавщини — І. Нечуй-Левицький, Л. Глібов, Панас Мирний, Олена Пчілка, М. Зеров, Остап Вишня, Григорій і Григир Тютюнники, О. Гончар та ін. Виразальні особливості сучасної української літературної мови збагачували також письменники з інших етномовних ареалів — І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, Олександр Олесь, О. Кобилянська, В. Стефаник, П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Ю. Яновський, М. Бажан, П. Загребельний, І. Багряний, У. Самчук, М. Стельмах, Р. Іваничук, В. Шевчук та ін.

Щороку в Україні 27 жовтня відзначають День української писемності та мови, що за церковним календарем відповідає дню вшанування пам'яті Преподобного Нестора Літописця (родзинкою свята є радіодиктант національної єдності). Водночас 21 лютого — Міжнародний день рідної мови.

Див. також: [Заборона української мови](#), [Міжмовні контакти української мови](#), [Мовне законодавство](#).

Рекомендована література

1. Павловський А. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. С.-Петербургъ, 1818;
2. Крымский А. Украинская грамматика. Т. 1-2. Москва, 1907-08;
3. Шахматовъ А. Краткій очеркъ исторіи малорусскаго (украинскаго) языка // Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ. Петроградъ, 1916;
4. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI-XVIII вв. К., 1924;
5. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. К., 1956;
6. Жилко Ф. Т. Говори української мови. К., 1958;
7. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Уж., 1960;
8. Питання історичного розвитку української мови. Х., 1962;
9. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. 1-2. К., 1964-70;
10. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. К., 1969;
11. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. К., 1969;
12. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (XVII ст. – 1933). Нью-Йорк, 1970;
13. Плющ П. П. Історія української літературної мови. К., 1971;
14. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград, 1972;
15. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. К., 1972;
16. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. К., 1973;
17. Історія української літературної мови. Морфологія. К., 1978;
18. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. К., 1979;
19. Історична грамати́ка української мови. К., 1980;
20. Історія української мови. Лексика і фразеологія. К., 1983;
21. Історія української мови. Синтаксис. К., 1983;
22. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. К., 1985;
23. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Х., 1985;
24. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. К., 1988;
25. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. К., 1993, 2014;
26. Огієнко І. Історія української літературної мови. К., 1995;
27. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови. К., 1998;
28. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. К., 2002;
29. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Х., 2002;
30. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні. К., 2004;
31. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. К., 2004;
32. Тищенко К. Долітописна мовна історія українців. К.; Дрогобич, 2016;
33. Тараненко О. Українська літературна мова кінця XX — першої чверті XXI ст.: стан і тенденції розвитку // Вісник НАНУ. 2025. № 7.

Г. П. Півторак

Бібліографічний опис:

Українська мова / Г. П. Півторак // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-68157>. – Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).